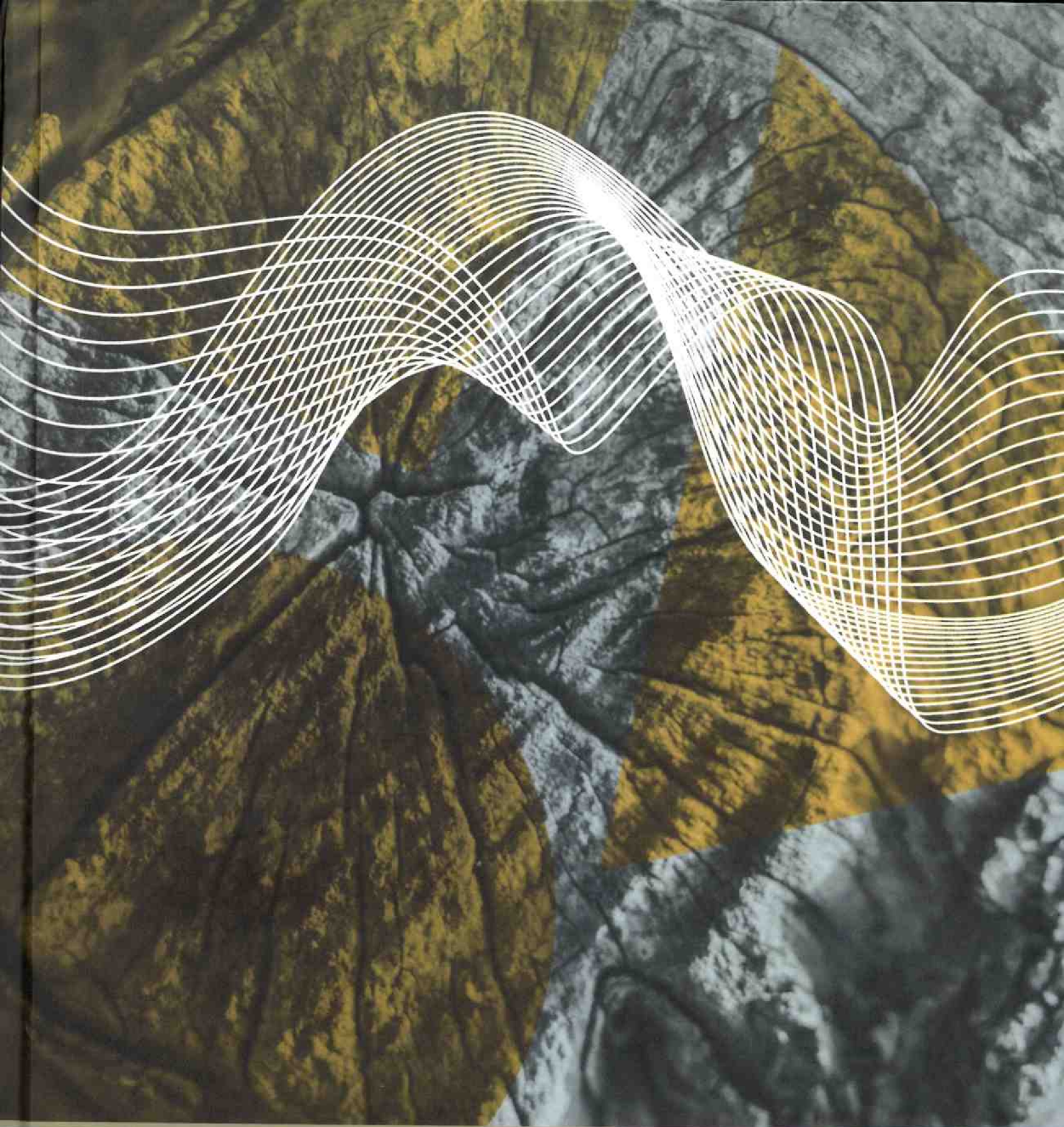

ERDÉLYI METSZETEK

Kisebbségtörténeti
tanulmányok I.

Szerkesztette:

Bárdi Nándor ■ Gidó Attila ■ Novák Csaba Zoltán

DOCUMENTA ET STUDIA MINORITATUM

Sorozatszerkesztők:

Bokor Zsuzsa
Iulia Hossu
Novák Csaba Zoltán

ERDÉLYI METSZETEK

Kisebbségtörténeti
tanulmányok I.

Szerkesztette:
Bárdi Nándor
Gidó Attila
Novák Csaba Zoltán

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Kolozsvár
2025

Lektorálta: dr. Egry Gábor történész, a budapesti Politikatörténeti Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Bokor Zsuzsa

Korrektúra: Szabó Beáta

Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér, IDEA PLUS

Számítógépes tördelés: Fazakas Botond, IDEA PLUS

Nyomda: COLOR PRINT, Zilah

© Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

A kötet tartalmáért a szerzők vállalnak felelősséget, a kifejtett vélemények nem tükrözik a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és Románia Kormánya álláspontját.

Rendelés és további információk:

E-mail cím: office@ispmn.gov.ro

Tel.: 0040-364-116 261

Fax: 0040-364-103 177

<https://www.facebook.com/centrul.ispmn>

<https://ispmn.gov.ro/node/editura-ispmn>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Erdélyi metszetek : kisebbségtörténeti tanulmányok /

szerkesztette: Bárdi Nándor, Gidó Attila, Novák Csaba Zoltán. -
Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor
Minorităților Naționale, 2025-
vol.

ISBN 978-606-8377-81-0

Vol. 1. - 2025. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-8377-82-7

I. Bárdi, Nándor (ed.)

II. Gidó, Attila (ed.)

III. Novák, Csaba Zoltán (ed.)

323.1

Tartalomjegyzék

Előszó	7
NAGY BOTOND A községi háztartás fontosabb bevételi összetevői az impériumváltás előtt és után . . 9	
MARCHUT RÉKA Iuliu Maniu és a Szilágyság.	31
L. BALOGH BÉNI Petru Groza szászvárosi magyar kapcsolathálója. Osztálytársak és tanárok.	47
GIDÓ CSABA „...ennünk kell, azért, mert ezt a szükségletet és jogot mint ember megkövetelhetem.” Közélelmezés Udvarhely vármegyében (1916–1918)	79
SÁRÁNDI TAMÁS Marosvásárhely 1941–1944 közötti közellátásáról	99
GIDÓ ATTILA Romaellenes diskurzus és állami erőszak Észak-Erdélyben, 1940–1944	117
KOVÁCS SZABOLCS Etnikai atrocitások Erdélyben (1944)	143
BANDI ISTVÁN Nem konvencionális módszerek az „erdélyi kérdés” megoldására 1945 és 1948 között	159
OLÁH SÁNDOR Ifjak, gyermekek az osztályharcban	191
FODOR JÁNOS Domokos Géza középiskolai tanulóéveinek szocializációs és rendszerbeli keretváltásai	213
NOVÁK CSABA ZOLTÁN Ideológiai megfelelés és közösségépítés. Történelmi tematikájú darabok a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színházban a hatvanas–hetvenes években	233

KISS ÁGNES

A „magyar érdek”. Versengő kisebbségi érdekképviselési elképzelések a nyolcvanas évek Romániájában.	245
Kivonatok	263
Rezumat	269
Szerzők	271

A községi háztartás fontosabb bevételi összetevői az impériumváltás előtt és után

(Háromszéki esettanulmány)

A polgári korszak falusi önkormányzatainak nagy kihívását az intézményi modernizáció és a közszolgálatok kiszélesítése nyomán felmerülő anyagi fedezetnek a biztosítása képezte. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az önkormányzatiságot képviselő községi előjáróságok és képviselőtestületek miként próbálták előteremteni a szükséges pénzüsségeket, illetve a felsőbb hatalomnak milyen elképzelései voltak ezzel a kérdéssel kapcsolatban, és milyen természetű jogi keret állt rendelkezésre a felek elképzeléseinek gyakorlatba ültetésére a nagy háborút megelőzően és azt követően.

Az első községi törvénytől a nagy háborúig

Potsa Józsefnek, a dualizmus kori Háromszék vármegye leghosszabb ideig hivatalban lévő főispánjának (1877–1903) az 1894. év végén Tompa Miklós alispánhoz intézett átirata meglehetősen rosszálló megjegyzéssel zárult: „A községi vagyon védéséért a megye alispánjai az utókor hálájára nem sok érdemet szereztek.”¹ A veterán tisztségviselő életútjának fontosabb stációit ismerve megelölegezhető a kijelentés, hogy nem céltalan csipkelődésről volt szó. A hivatali teendők ellátása körüli érintkezései ugyanis általában higgadtak és tárgyilagosak voltak, ugyanakkor ingerültsége olyan sajátos körülmények között tört felszínre, amelyek részleteinek a tisztázása magyarázatot adhat a jóval szélesebb kontextusra is, jelesen, hogy milyen hivatalnoki álláspontra helyezkedett az önkormányzatiság és központi hatalom egyensúlyi rendszerében – kiemelt tárgya pedig e viszonyoknak a közszolgáltatások fejlesztése és annak anyagi fedezete.

A levélváltás közvetlen előzménye Illyefalva község tagosítási ügyéhez kapcsolódott. A tagosítás a földközösség felbomlási folyamata utolsó mozzanatának tekinthető, amely során a mezőgazdasági művelés alatt álló, szétszórott birtokrészeket egybeolvasztották faluhatáron belül, majd újraosztották a jogszolgáltatás szervei által levezényelt eljárás keretében. A tagosítással véget ért a háromnyomásos gazdálkodás ősi

1 Biroul Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Levéltára, a továbbiakban: RNL KML), 9. fond (Háromszék vármegye), 841. állag (Alispáni iratok), 1894/XIII/307. (2) 5–6.

gyakorlata is.² Az eljárásban érdekelt félnek számítottak a polgári községek is, mivel ezek is rendelkeztek bizonyos kiterjedésű kerttel, szántóval vagy réttel, amit bevált gyakorlat szerint bérlettel hasznosítottak, nem elhanyagolható bevételi tételét képezve az éves költségvetésnek. Illyefalva önkormányzatának jussa összesen 266 kataszteri hold területet tett ki, amelyből megközelítőleg kilenc holdat dűlőútnak szakítottak ki, a maradéknak a jövőbeli kihasználása némi előnyt, ám több hátrányt ígért, ami értelemszerűen közvetlen hatást gyakorolt a háztartásra. A birtokok kiosztásának jogerőre emelését megelőző helyszíni tárgyaláson szembesült a vármegyei tiszti főügyész azzal, hogy bár a község részére kijelölt terület a beszolgáltatotthoz (kb. 184 kh.) mérten nagyobb kiterjedésű volt, illetve a korábban végrehajtott arányosítás során szintén a község osztályrészéül kiutalt 1384 kataszteri hold kiterjedésű tölgyerdő szomszédságában helyezkedett el (így elősegítve annak gazdaságosabb kitermelését), a hátrányok nyilvánvalóbbnak mutatkoztak. Leginkább az új birtok gyengébb földminősége ébresztett aggályokat, ami miatt csak legelőként való hasznosítására mutatkozott kilátás. Másfelől, a nem hatékony legeltetés lehetőségét vetítette elő a tény, hogy a határvonalak összevissza szabdalnak voltak, a völgyiránt elhelyezkedő szomszédos telkek pedig mind szántók voltak. „...nagy figyelem [a községi előljáróság részéről – N. B.] egyáltalában a tagosítás leglényegesebb részénél, a becslésnél, s az után a tagok célszerű elhelyezésénél, s kiszakításánál nem volt...” – szövegezte Kelemen Lajos tiszti főügyész értékelése.³ A vármegyei apparátus megpróbálta menteni a menthetőt, és a tiszti ügyész mellett kiküldte a főszámvevőt is, hogy próbálják megtartani a község várható bevételeit a korábbi évek szintjén. Látszólag nem is maradt eredménytelen az ügyködésük, mivel sikerült kicsikarniuk egy szóbeli nyilatkozatot a közbirtokosság részéről, hogy mivel a tagosítás nyomán megszűnt az ugarlegeltetés, a sajátjuk kihasználása felett szükségük lesz a község legelőjére is, ezért 800 forint (1600 korona) haszonbér fizetését harangozták be. Az ígért összeg meghaladta a korábbi években a község termőterületeinek jövedelmét, ennek 1884–1893 közötti éves átlaga 769,35 forint (1538,70 korona) volt.⁴ A főispán nem először találkozott ehhez hasonló üggyel, és világos lehetett számára, hogy a szóbeli vállalás és a megvalósíthatóság között húzódó szakadék áthidalhatatlan: a község rendes bevételének csökkenését azon a ponton már nem lehetett megállítani. A közbirtokosság tagjai egyenként kategorikusan megtagadták, hogy olyan mértékű plusz legelőilletéket fizessenek, amivel elérhető lett volna a vezetőség által kilátásba helyezett célösszeg.⁵

2 A kortárs Benedek Elek a következőképpen írta le a gyakorlatot: „Ott, a hol három, lehetőleg egyenlő terjedelmű fordulóra van osztva a szántóföld, az első fordulónak *őszhatár*, a másodiknak *tavaszhatar*, a harmadiknak *ugarhatar* a neve. A harmadik forduló egy évi pihenő után *őszhatárrá* lesz. A kétfordulós gazdaságban az egyik fordulóban vegyesen természetesen őszt és tavaszt, a másik ugarban áll és legelőnek használják.” Benedek Elek: *Udvarhely vármegye. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. XX. köt. Magyarország VII. kötete (Délkeleti Magyarország: Erdély és szomszédos hegyvidékek)*. Szerk. Jókai Mór. Bp. 1901. 3891.

3 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1894/XIII/307. (2) 7–8.

4 Uo. 9–14.

5 RNL KML, 9. fond, 844. á. (Törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei), 74. k. 1895. június 14./ 166. jkv.

Potsa Józsefet általában nyugtalanította, amikor a közösségi vagyon fel-, illetve újraosztása napirendre került, a kérdésben képviselt szempontja (amit a vármegyei apparátus zöme is nyilvánvalóan osztott) világos és következetes volt: lehetőleg osztatlanul megtartani a vagyontárgyat, legyen szó annak bármilyen válfajáról (kollektív jog, földterület, pénzalap), annak hasznát pedig lehetőleg minél nagyobb mértékben a „köz költségekre” fordítani. A korabeli szóhasználatban előforduló köz költség kifejezés gyűjtőkategória, magába foglalta az egy adott település önkormányzatára háruló mindennemű kiadást, a közigazgatási feladatok ellátásától (saját apparátus működtetése, a lakosság közügyeinek intézése, személy- és vagyonbiztonság alapszinten) a közösségi szükségletek kielégítése céljából előállított javakig (oktatás, egészségügy, közutak, gazdaság hatékonyságának javítása).⁶ Bár nem saját tollán keresztül, de a főispán bírálata olvasható a vármegye milleniumi emlékkönyvében is, ami a fenti célok szolgálatába állítható Lóbeszerzési Alap felosztását szorgalmazó, a közeletben egyébként tevékeny személyek ellen van megfogalmazva: „S így az óriási tőke, mert az akkori viszonyokhoz [1880. év – N. B.] képest annak nevezhető, egy néhány lelkiismeretlen egyén bujtogatására felosztott.”⁷ A szempont érvényesítése a közös erdők és legelőterületek arányosítása alkalmával volt a leghatározottabb. 1896 nyarán a vármegyei tisztí főügyész felre nem érthetően számolt be egyik küldetéséről: „...személyesen vettem részt a közhelyek arányosításának megengedhetőségének tárgyalásán Páké községben, amidőn az összes közhelyeket, mint községi vagyont az arányosítás alul kivonni kértem. Bárha meg is voltam győződve, hogy ezt a községnek ítéletesen kimondani nem fogja a bíróság, de legalább elértem a célt, hogy a birtokosság egész jóakarátulag egy tekintélyes részt adott a községnek, s ezen kívül még a regálé kártalanítást is átadta.”⁸ Az arányosítások feltartóztatása vagy eltérítése tehát lehetetlennek bizonyult, de azért még történetek próbálkozások az ezek nyomán létrejött közbirtokosságok jövedelmeinek legalább részbeni átcsoportosítására a községek részére. A jelenség nem tekinthető példának nélkülinek. Maros-Torda megyében például az arányosítások jelentős részben közel két évtizeddel korábban lezajlottak, feltételezhetően a nagybirtok nagyobb súlya, illetve a piacosodás előrehaladása miatt. Így Ákosfalva község 1879-es, 1880-as és 1881-es költségterveiben egyaránt világosan fel volt tüntetve, hogy „szükségletét a községi birtokosság fedezi”, a törvényhatósági bizottság pedig semmilyen kifogással nem élt.⁹ 1880-ban Maros-Torda vármegyében a községi pótdózás már elterjedt gyakorlatnak számított, a települések több mint felében (a 207-ből 107-ben) alkalmazták. A saját bevételekkel rendelkező községek szinte kivétel nélkül a

6 Nagy Botond: Községek háztartásai a dualizmus kori Háromszéken. *Korunk* 32. (2021) 12. sz. 55–56.

7 Bogdán Arthur – ifj. Nagy Elek: Pénzügy. In: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Szerk. Potsa József. Sepsiszentgyörgy 1899. 187–188.

8 RNL KML. 9. fond. 841. á., 1896/XIII/78.

9 Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Levéltára), 48. fond (Maros-Torda vármegye), 5. állag (Törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvei), 1. k. 1878. október 11./ 179. jkv. 1.; 2. k. 1879. december 15./ 227. jkv. 1.; 1880. november 23./ 226. jkv. 1.

volt Marosszék területén helyezkedtek el, és sejthető, hogy ezekben is a birtokosság anyagilag támogatta az önkormányzatot.¹⁰

Potsa József ambíciója jól érzékelhetően megmutatkozik Nagybacon példáján is. Ebben a faluban az arányosítás 1896 tavaszán emelkedett jogerőre, a közbirtokosság pedig a következő év elején tartotta alakuló közgyűlését.¹¹ A birtokosság statútumának hatósági jóváhagyása azonban több éven keresztül elmaradt, mert a községi jegyző, akinek a feladatát képezte az okirat elkészítése, késlekedett vele. Ez idő alatt a vármegyei apparátus a közbirtokosságot a falu önkormányzatának a gyámsága alá utalta, nyilvánvalóan anyagi haszon reményével.¹²

Háromszék vármegye közgyűlése és igazgatási apparátusa látszólag a helyi önkormányzatok anyagi érdekei felett volt hivatva őrködni, ebben az igyekezetben pedig a községi törvények azon intézkedéseire támaszkodtak, amelyek a már meglévő bevételi forrásokat a jövőre nézve is garantálták.¹³ Ennek az elvnek az érvényesítése nem ütközött különösebb akadályokba, mindaddig, amíg a közös javak újraelosztása nem került napirendre. Az arányosítás elindítása során a helyi önkormányzatok előjáróinak, a képviselőtestületek tagjainak, továbbá a községi illetőséggel rendelkező kisebb-nagyobb birtokosoknak egyaránt mérlegre kellett tenniük egyfelől a magánérdeket, másfelől a közérdeket. Ezzel a dilemmával kellett szembenézniük a megyei törvényhatósági bizottság tagjainak, illetve a hivatalnoki testületnek is, mivel jelentős részük birtokos is volt valamely településen. Ilyen körülmények között jött képbe a legmarkánsabban a főispán által képviselt szempont, és ebből az irányból nyilvánult meg nyomás a többi szereplő felé. Potsa József hivatalba lépésekor egy működőképes rendszert talált, ami a községek háztartását illeti, így hosszú ideig nem is volt érzékelhető számottevő beavatkozási szándék a részéről. A főispán szerepéről tömören kijelenthető, hogy a központi hatalom érdekeit képviselte a közvagyon újraelosztása során, az önkormányzatok pénzügyi egyensúlyának a fenntartása abból a szempontból volt elengedhetetlenül fontos számára, hogy a törvényhozás és a kormányzat által kijelölt intézményi és közszolgáltatási modernizáció ne veszítse el a helyi fedezeti forrásait, mivel az államkincstár képtelen volt ellátni azt a feladatot.

Anyagi természetű célok által vezérelt magán- és hivatalos személy közötti súrlódásnak lehetünk tehát tanúi a századforduló körül – e két szereplő között nem éles a határvonal, az előzmények pedig, amelyek a konfliktusos helyzethez vezettek, időrendi kitekintést indokolnak.

Az Erdélyben 1853-ban bevezetett polgári törvénykönyv megnevezte azt a közösséget, amely a tulajdonosa a falu közös erdőjének és legelőjének, illetve az úgynevezett regálé jogoknak, kinyilvánítva, hogy mindezek az adott település

10 Egyesült Maros-Tordavármegye 1880-diki állapotáról s tett közigazgatási intézkedésekről évi jelentése a vármegye alispánja Szentiványi Kálmánnak. Marosvásárhely 1881. 6.

11 RNL KML, 9. fond, 860. á. (Közigazgatási bizottság erdészeti albizottsága), 112. ie. 4–19; 841. á., 1896/VIII/110; 353. fond (Nagybacon község), 804. á. (Községi képviselőtestület és közbirtokosság jegyzőkönyvei), 1. k. 1897. január 3. – KGy.

12 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1897/XXI/102; 1901/V/21, 61; 353. fond, 804. á., 1. k. 1903. június 14. – KT; 1904. november 27. – KGy; 2. k. 1910. június 30. – KGy.

13 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 104. §; 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. 111. §.

lakosai magánbirtokainak a kiegészítő részeit képezik.¹⁴ A törvénykönyv megfogalmazása szerint a létrejött közösség, a *birtokosság* „véletlen eseményen” alapult, amely megfogalmazás alatt kétségtelenül a történelmi fejlődés értendő. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy létezett a birtokosság mint entitás, ennek tulajdonjoga keletkezett a korábban vagyonközösségben használt földterületek, illetve a legértékesebb regálé, az italmérési jog felett, amit korábban minden székely egyénilag gyakorol(hatot)t, és ami éppen a piaci viszonyok nyomása alatt vált kollektív vagyontárggyá, továbbá a felhalmozódott pénzalapok felett is diszponált. A polgári kor hajnalának jogrendje azonban még nem teremtett lehetőséget arra, hogy a birtokosságok önálló jogi személyekké váljanak, ezért ezek vagyonát a falu önkormányzata, a politikai község kezelte. Végeredményben a földközösség felbomlásának az egyik utolsó epizódja kezdőjelenetének értékelhető a polgári törvénykönyv életbe léptetése, aminek nyomán, a nyilvánvaló átfedések mellett, elkülönült a településen illetőséggel rendelkező lakosság a birtokosok egyetemétől. Az anyagiak dolgában konszenzusnak kellett lennie az önkormányzat és a birtokosság között, ezt pedig a központi kormányzat intézkedései formálták. Nevezetesen, a neoabszolutista rendszer gyakorlatba ültette az 1848-as forradalom programjának a 6. pontját, a közös teherviselést, aminek nyomán a birtokosság kezébe került osztatlan területek is adózás alá kerültek. A község vállalta a befizetéseket az államkincstár irányába, cserébe szabad kezet kapott a birtokosság vagyonának gyümölcsöztetését, illetve az abból származó haszon hovafordítását illetően. Az új fiskális rendszer kiépülésének kezdetén a községeknek ez a kiadási tétele még csekély volt, ám a földadó kulcsának emelkedése, illetve annak a megállapításához szükséges birtoknyilvántartás pontosítása eredményeképpen a falu közös erdőségei és legelőinek adóterhei is jelentős mértékben megnövekedtek. A következő időszakban a legtöbb településen ez képezte az egyes számú kiadási tételt az éves költségtervekben.¹⁵ Ezzel párhuzamosan, a piaci viszonyok fejlődésének köszönhetően, a birtokosság vagyona is mind nagyobb bevételt produkált, ami a falu önkormányzatával lefektetett egyezményeket egyre inkább bomlasztani kezdte, a birtokosok egyenként is részesülni akartak az üzleti haszonból.

A polgári törvénykönyv által nem rendezett részletek rendezésének igénye, illetve a kibontakozó piaci nyomás teremtette helyzethez való alkalmazkodás szükségessége hívta életre az arányosításról szóló törvényeket.¹⁶ Ezek érvényt adtak a polgári törvénykönyv azon előírásainak, mely szerint a birtokos közösségek tagjai a saját tulajdonban lévő területeik nagysága szerint vesznek részt a közösben – például a közgyűlésen a szavazatnak az üzletrész szerinti súlyozása vagy a nyereségrészesedés

14 Ausztriai általános Polgári Törvénykönyv és az ezen törvényekre vonatkozó, a függelékben foglalt utólagos rendeletekkel együtt. I. köt. Pest 1863. II. rész. 825. §.

15 A kataszterről lásd Balaton Petra: A székelyföldi részletes kataszteri felmérésről. *Orpheus Noster* 10. (2018) 1. sz. 58–72.

16 1871. évi LV. törvénycikk az arányosításról és tagosításról, az ország erdélyi területének városai-ban, szabad és volt úrbéresekkal vegyes községeiben; 1880. évi XLV. törvénycikk az ország erdélyi részeiben, továbbá a volt Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék és volt Kővárvidék területén a birtokrendezési, arányosítási és tagosítási ügyekben követendő eljárásról.

kiosztása ugyanezen elv alapján működik.¹⁷ A jogszabály alapján lefolytatott eljárás nyomán felbomlott a birtokosok egyeteme. A nagyobb birtokosok természetben megkapták illetményeiket az addig osztatlan vagyonból, beleértve az erdőt, a legelőterületet és a pénzalapokat is. A jogalkotónak ezzel az intézkedéssel az volt a szándéka, hogy ne a nagybirtokosok akarata érvényesüljön a közös vagyon kiaknázásában. A kisebb birtokosok részvételével létrejöttek a közbirtokosságok, a földvagyonnal nem rendelkező lakosok pedig kiszorultak az erdő- és legelőhasználatból. Az önkormányzatok azzal maradtak, amit az osztozkodás során a törvény megszabott nekik, illetve amit még pluszban sikerült kialakítaniuk. Így vált teljessé a két entitás szétválása, a község többé már nem támaszkodhatott a relatíve kényelmes bevételi forrásra, azaz a birtokosság vagyonára.

A polgári korszakbeli községek pénzügyi lehetőségeit tekintve sarkalatos pontnak számított az illető település társadalmi összetétele, pontosabban, hogy a rendiség korában melyek voltak a realitások. Egyed Ákos tipológiája szerint az 1877-ben létrejött Háromszék vármegyében két nagyobb településkategória különböztethető meg: a volt úrbéres, illetve a vegyes falvak. Az utóbbiakat általában a volt székely határőrök számbelileg dominálták.¹⁸ Mindkét falutípusban a régebbi időkben már elterjedt gyakorlatnak számított, hogy a felmerülő közösségi költségek fedezésére helyi jellegű, adószerű hozzájárulást alkalmaztak, ún. rovatalt vetettek ki, általában a háztartásokra (füst szerint), de súlyozhatták a lakosság vagyoni állapota szerinti osztályozással is. A polgári kor hajnalán is többnyire ez volt a bevett módszer az állandósult közkieladások előteremtésére, míg az 1871-es községi törvény felkínálta helyébe a községi pótdózás lehetőségét. Az áttérés zökkenőmentesen megtörtént a volt úrbéres községekben, illetve kisebb fáziseltolódással ez az eljárás terjedt el a Bach-korszakban önállósodott telepítvényekben is. A volt szék területén lévő vegyes települések azonban sajátosan fejlődtek a háztartási bevételek szempontjából. Számukra lehetőség nyílt az addig felhalmozott pénzalapok fialtatására, illetve a regáljogok, erdő és legelő hasznosítására, ami további vizsgálódásunk tárgyát képezi.

A polgári korszak első két évtizedében a közös erdő még relatíve szerény bevételeket eredményezett, ami egyrészt azzal magyarázható, hogy az országos erdő-törvény megjelenése előtt a falusi önkormányzatok által összeállított szabályzatok magukban hordozták a régi falutörvények számos elemét, így a fatömeg kereskedelmi célú kihasználása tiltva volt.¹⁹ Ennek ellenére, akárcsak a rendi korszak legvégén, tapasztalható volt az igény a céhes ipar (pl. cserkéreg) és az olyan létesítmények részéről, mind a bodvaji vashámor, illetve a zalánpataki vagy bükszádi üvegcsűr (pl. faszén, hamuzsír). Ezek az igények a közlekedési viszonyok kezdetlegessége miatt általában egy szűk földrajzi területre terjedtek ki. A folyamatos kereslet a háziipar (eszközfa) részéről csekély volumenű volt, aminél alig volt nagyobb a katonaság

17 Polgári Törvénykönyv II. 830. §, 833. §, 839. §, 840. §

18 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció: Fejezetek Erdély Gazdaság- és társadalomtörténetéből 1848–1914*. Kolozsvár 2002. 16–25.

19 A rendi korszak erdőkihasználási szabályairól és gyakorlatáról lásd: Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest 1983. Polgári korszak szabályzataira példát lásd: Nagy Kinga Sarolta – Nagy Botond: Nagybacon község dualizmus kori metamorfózisa. In: *Nagybacon*. Szerk. Csáki Árpád – Kinda István. Sepsiszentgyörgy 2022. 140–142.

helyben állomásozó egységei részéről a kereslet.²⁰ Nagyobb méretű erdőkihasználás azokban a Felső-Fehér vármegyéhez tartozó, 1877-ben Háromszék vármegyéhez csatolt volt úrbéres falvakban indulhatott be, ahol a földesúri elkülönítés lezajlott, ám ezeknek az üzleteknek a haszonélvezői elsősorban nem az önkormányzatok voltak. A korábbi széki településeken, ahol a földesúr nagyobb súllyal bírt, az erdőknek az önkormányzat általi kihasználása általában nem ütközött ellenkezésbe. Ennek oka abban keresendő, hogy a szállítási és piaci viszonyok még fejletlenek voltak, a nagyobb birtokosoknak nem állt még érdekükben kiszakítani a jussukat a közösből, inkább beleegyeztek abba, hogy alacsony intenzitással, átmeneti jelleggel kiélje a község, minthogy a pótdadó terheit viseljék. A községi pótdadó érzékenyen érintette a nagybirtokot, ugyanakkor a nagyobb mérvű ipari tevékenységet is. Például gr. Mikes Benedek 1875-ben Krasznatelepnek Zágonhoz történő visszacsatolását követelte, miután a volt telepítvény, a Bach-érában önállóvá vált Szitabodza 86,5%-os pótdadót vetett ki, ez pedig az ott működtetett üveggyára nyereségességét jelentősen csorbitotta.²¹

A faeladások az 1870-es években még meglehetősen szerény eredményt produkáltak, ez pedig világosan utal a tulajdonjogot még nem jogerősen gyakorló birtokosság és az üzlet hasznát élvező önkormányzat közötti törékeny egyezményre. Az éves költségvetési tervekben rendkívüli kiadásként szerepelt az ügyletből remélhető összeg. Rendszerint a mérleghiányt szándékozták kiegyenlíteni vele, vagy egyszeri, nagyobb kiadásra fordították azt. „Adó és aequivalens adóhátralék”, „községi szegények pénzalapja javára”, „az iskolaházuk javíttatásához”, „hiánylat a községi erdőből eladandó fa árából fog fedeztetni”, „jövendőt nem ígérő, kiaszott hegyű fák elárverezéséből fedezendő” – olvasható rendszerint az indoklásokban.²² Az adásvételek tárgya kezdetben majdhogynem jelentéktelen, gyakorlatilag a fahulladékot vagy a regenerálódó kérget értékesítették: „aszásnak indult fák”, „heverő fák”, „erdőtisztalék fája”, „leégett erdő fájának”, „elévült, nagyrészt korhadt erdő”, „cseresarj”, „heverő fa” eladásához, illetve „erdőrész meghántása”, „cserhántás”-hoz igényeltek törvényhatósági jóváhagyást a községek előjárói. Ezekben az esetekben a vásárlók többnyire falubeliek vagy szomszédos települések lakói voltak, az önkormányzatok pedig árverési kötelezettség nélkül, szabadkézből adhattak el, ami jobb esetben az éves községi költségvetésnek megközelítőleg az 5-15%-át tehetette ki.²³ Ezzel a gyakorlattal párhuzamosan egyre nagyobb súlyt kapott a lábon álló fatömegnek az áruba bocsájtása. Kezdetben ez a fajta ügylet fix összegig ment, a hátralék vagy hiány kiegyenlítéséig, az 1880-as évek derekán

20 RNL KML, 8. fond (Háromszék iratai), 910. á. (Közigazgatási iktató- és tárgymutató könyvek, Kögyűlés jegyzőkönyvei), 28. k. 1868/1246.

21 Nagy Botond: Közteher a falu javára. Községi pótdózás a dualizmus kori Háromszéken. *Korall* 24. (2023) 91. sz. 116.

22 RNL KML, 8. fond, 910. á., 32. k. 1872/862; 34. k. 1874/1126, 6358; 9. fond, 844. á., 25. k. 1881/október 7./ 333, 334, 340. jkvp; 26. k. 1881. december 28./ 419, 420, 431. jkvp.

23 RNL KML, 8. fond, 910. á., 38. k. 1873. április 1./ 105. jkvp; 34. k. 1874/1713; 9. fond, 841. á., 20. k. 1880. október 8./ 331, 447, 457; 23. k. 1881. április 8./ 44; 26. k. 1881. december 28./ 420, 425; 32. k. 1883. május 15./ 146, 147, 148, 153, 154. jkvp.

azonban már szép számmal találunk ezek között az évi költségvetés egyharmadát meghaladó összeget is.²⁴

A piaci nyomás alatti átalakulásokat a központi kormányzat is érzékelte, a Belügy-minisztérium (anélkül, hogy a leghalványabb utalást is tett volna arra, hogy a szóban forgó erdők a birtokosság tulajdonát képezik) 1882-ben rendelkezett a községi törvény (1871/18. tc.) és az erdőtörvény (1879/31. tc.) pontos végrehajtásáról. Nevezetesen, hogy a törvényhatóságok községi vagyonvédelmi szempontok mentén elemezzék a vágási kéréseket, az állami erdészeti hatóságok pedig erdőkezelési szempontból végezzék azt el. Az átláthatóság érdekében az 1000 forint (2000 korona) becsértéket meghaladó üzleteket nyilvános árveréshez és annak az *Erdészeti Lapok*ban való meghirdetéséhez kötötte, amivel végeredményben a piaci érdeklődés fókuszába helyezte a községet. 1885-ben konkrét precedensek alapján tiltotta meg, hogy a község 10 évnél hosszabb idejű szerződést kössön fakitermelő vállalatokkal. Ezt az intézkedést azzal indokolta, hogy a szállítások, az eszközök és a kereskedelmi viszonyok fokozatos javulásával a faárak emelkedése volt várható, a túl hosszú időre kötött kitermelési szerződésekkel pedig rosszul járhatnak a községek.²⁵ A következő évtizedben Háromszéken a fakeskedelem soha nem látott fejlődésnek indult a közlekedési infrastruktúra kiépülése, illetve, főleg a magyar–román határ térségében, a nagyvállalatok megtelepedése eredményeképpen.²⁶ A községi előjáróságok igyekeztek hasznot húzni a konjunktúrából, ezekben az években megsokasodtak az agrártárcához felterjesztett igénylések, amelyek tárgya a jóváhagyott üzemtervtől eltérő, rendkívüli fakihasználás.²⁷ A szóban forgó erdővágások értéke általában elérte a több tízezer forintot, a felhasználásuk terén pedig a törvényhatóság szabott szűk kereteket: az adásvételt községi törzsvagyon átalakításának minősítették, a befolyó összeget tőkésíteni kellett, annak csak a kamatjához férhetett hozzá az önkormányzat.²⁸ A ráció e mögött az intézkedés mögött az lehetett, hogy az arányosítás lezárásával a kiszakító birtokosok és közbirtokosságok jogosan nyújthatták be igényüket a szóban forgó összegre. Ez az időszak egybeesett az arányosítási eljárások számszerű növekedésével, amelyek befejezése azt is jelentette az önkormányzatok számára, hogy le kellett mondaniuk a közös erdők fentebb vázolt hasznáról, és be kellett érniük az újraelosztás nyomán számukra kiszakított területekkel.

24 RNL KML. 8. fond, 910. á., 32. k. 1872/862; 34. k. 1874/ 103, 604, 3088; 36. k. 1876/950, 3592, 7458, 8107; 9. fond, 841. á., 20. k. 1880. június 22./ 115, 183, 197; 1880. október 8./ 432, 440, 441; 23. k. 1881. április 8./46, 51; 25. k. 1881. október 7./ 333, 334, 340; 26. k. 1881. december 28./ 419, 427, 429, 432, 436, 438, 450; 27. k. 1882. május 23./ 90, 91, 100; 1882. augusztus 11./ 191; 32. k. 1883. április 11./ 68, 70; 35. k. 1883. december 6./ 380, 381, 391, 392, 393, 394, 412, 415, 425, 427, 429, 441, 461, 477; 40. k. 1884. december 30./ 444, 461, 475, 487, 489, 493, 519, 520, 522, 536, 537, 539. jkvp.

25 BM 28794/ 1882. június 5. és BM 3596/ 1885. február 9. sz. körrendeletei. RNL KML, 9. fond, 841. á., 1898/XIII/424.

26 Nagy Botond: *Mercur a keleti végeken. Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918)*. 2. Kolozsvár 2021. 90–154.

27 Nagy K. – Nagy B.: *Nagybacon*. 145–148.

28 RNL KML, 9. fond, 844. á., 61. k. 1891. október 13./ 253; 65. k. 1892. október 14./ 282; 67. k. 1893. június 13./ 268, 270; 131. k. 1909. július 15./ 342, 343, 344, 137. k. 1911. július 16./ 353; 139. k. 1912. április 30./ 140, 177, 178. jkvp.

Az erdőkihasználást érintő önkormányzati haszonszerzés másik válfaja az adott település saját lakosságára összpontosított. Az első községi törvény életbe léptetésének idején megfigyelhető, hogy a széki közigazgatási apparátus és a törvényhatósági bizottság határozottan idegenkedett a jogszabályban biztosított bevételszerzéstől, a községi pótdózástól. Az azt bevezetni készülő önkormányzatokat az éves költségterveik jóváhagyása alkalmával igyekeztek eltéríteni szándékuktól: „[a hiány – N. B.] a különböző című rendes bevételeknek biztosan várható fokozatos emelkedésével elenyészlik...” – ez volt a gyakran ismételt optimista hangú frázis, ami voltaképpen a kiadások szűkítésével vagy másfajta bevételi forrás bevonásával többnyire meg is valósult. Az ellenszenv egyrészt a széki igazgatásban és képviselőtestületben felülreprezentált nagyobb birtokosok igényéből eredeztethető, másrészt abból, hogy az arányosítás lebonyolítása előtt azok a birtokosságok lettek volna a pótdózás kiemelt alanyai, amelyeknek a vagyonát a polgári község kezelte, így az valójában önmagát sújtotta volna pluszterherrel. Az alternatívát ebben a helyzetben egy sajátos újítás képviselte, vagyis az illetékjellegű, ún. *legelő- és erdőrovatal*, amit autonóm módon alkalmaztak, nem rendelkezett róla országos jogszabály. Mindkét típus időszakosan felbukkant a helyi önkormányzatok igazgatási rendszerében.

A főkirálybírói hivatalhoz elsősk között Dálnok község osztályzata érkezett be 1870 őszén, amelyben az állatfajták, illetve azok száma alapján terhelték meg a háztartásokat. Utóbbi változatot Sepsímagyarós előljárósága terjesztette fel, és a közös erdőből levágott minden székér fa után 50 krajcárt (1 korona) kötött ki *erdőlési díj* címen. Fontos hangsúlyoznunk, hogy különféle kézzelfogható költségek megtérítésére (pl. tenyészállattartás, birtokhatár-felmérés) már a régebbi időkől fogva alkalmazták ezt a hozzájárulási formát. Ezt az általános közköltségekre az 1870-es évek elejétől vetették be, elsősorban a volt székely határőr többségű falvak önkormányzatai. Két évtizeddel később már az volt a kivétel, ha a bevételi oldalon hiányzott e tétel.²⁹ Az erdőnek e kéttípusú hasznosítása felgyorsította az addig több település által régebbi idők óta osztatlanul használt erdőterületek elkülönítését. Az 1880-as évek derekán már csak elvétve található egyben maradt, több falu által birtokolt erdőterület.³⁰ Nyilvánvalóan ez a települések közötti osztozkodás előfeltétele volt annak is, hogy faluhatáron belül megtörténhessen az arányosítás. A polgári községnek az erdőt és legelőt érintő bevételi forrása is végérvényesen az arányosítások lezárulása nyomán szűnt meg.

Külső kényszerből származtatható az a kereskedelemtechnikai eljárás, amely eszközzel a háromszéki és csíki települések java része közel négy évtizeden keresztül bebiztosította éves költségvetéseinek első számú bevételi tételét, nevezetesen az italmérési jog. A regáléjognak e válfaja a székelyeket ősidőktől fogva egyénileg illette meg. Hatékony pénzzé tételére attól kezdve nyílt lehetőség, hogy a szabad pálinkafőzés joga a közteherviselés kiterjesztésével 1851-ben megszűnt. Így tömegek hagytak fel a tevékenységgel,

²⁹ Nagy B.: Közteher a falu javára. 114–115.

³⁰ Pl. Altörja és Feltörja községek Bálványos-erdeje, 1875. (RNLKML, 8. fond, 910. á., 35. k. 1875/3250, 4978, 5947, 6486); Sepsibacon. Barót, Bodos, Málnás, Oltszem és Zalán községek Hatod-erdeje (9. fond, 844. á., 28. k. 1882. május 23./ 134.); Kézdiszentlélek, Bélafalva, Kurtapatak és Esztelnek községek Bardocza-erdeje, 1881 (24. k. 1881. augusztus 24./ 204.); Egerpatak és Szacsva községek Teglás-erdeje, 1883 (33. k. 1883. május 15./ 135.); Kézdiszentlélek és Peselnek (Kézdikővár) közös erdeje, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, Lécfalva, Feldoboly és Egerpatak közös legelője és erdeje 1884 (37. k. 1884. december 30./ 74, 406, 407. jkvp.)

a szelekció nyomán pedig a pálinka piaci termékké vált. Az italmérés egyéni joga kollektivizálásának igénye az 1848-at követő években szórványosan felbukkant. Az áttörés az 1854-es államkölcshöz köthető, amikor néhány falu képviselőtestülete a befizetési kötelezettségének úgy tett eleget, hogy az italmérési jogot a falu területén pálinkafőzőnek adta haszonbérbe.³¹ A szőlőtermesztésre nem alkalmas vidéken rövid idő alatt a kereskedelmi pálinkafőződé látókörébe került a településenként gyakorolható italmérési jog, így azok forgalmi adottságaiktól függően inkasszállhattak mind nagyobb összegeket, egészen a regálék állami kezelésbe vételéig. A regálék átengedése a birtokosság részéről a polgári községnek eseti alkukon alapult, amelyek tárgya az is, hogy az eljárások cserében fedezik a közös erdőre és legelőre kivetett állami adót, illetve mentesítik a lakosokat a közszolgáltatások bővüléséből származó további anyagi terhek alól. A birtokosságok egyes tagjai csak megkésve – a bevételezett nagyobb összegeket látva – tették lépéseket, hogy az italmérésből származó jövedelem felosztását szorgalmazták, akkor, amikor a községi törvény már rendelkezett a status quo fenntartásáról, vagyis minden korábbi bevétel csorbitatlan egyben tartásáról. A szék területén a privilégium felosztására olyan településen is volt példa, ahol a volt földesúr birtokainak nagyobb súlya lett, így például Miklósváron a község az italmérésből származó jövedelmeknek csak a negyedét (Szent Mihály napjától újévig) könyvelhette el. Az italmérési jog hasznosítása a legtöbb szempontból fogyasztási adózásnak minősíthető, a bevezetésénél nem számított rendes bevételi tételnek a községi költségvetésekben, de rövid idő alatt azzá vált. A polgári korban önállósodott telepítvényfalvak általában nem voltak haszonélvezői ennek a bevételi forrásnak, ami az anyaközségek kezében maradt. Megfigyelhető viszont az 1877-ben Háromszék vármegyéhez csatolt volt úrbéres falvak némelyikében, hogy a földesúr az italmérési jogból származó bevétel egy részét is átengedte a községi háztartás számára. Például Márkos és Keresztvár községben ez ugyanolyan feltételek mellett történt, mint azt korábban már láttuk a széki Miklósvár esetében, vagyis háromhavi bevétel volt a község haszna. Az is nyilvánvaló, hogy ezek igen törékeny egyezségeken alapultak, amint az például Erősd községben beigazolódott, ahol a volt földesúr birtokának új haszonbérleje bejelentette igényét a teljes kocsmajövedelemre is. Az italmérési jog hasznának részleges átengedése értelmezhető a székelyföldi gyakorlat beszivárgásának is, ám az a tény, hogy párhuzamosan a pótagózás is működött ezekben a községekben, arra enged következtetni, hogy a volt földesurak a helyi köztehernek a nagyobb arányát szándékozták elhárítani az engedményeikkel.³²

Az országgyűlés 1888-ban elfogadott egy fogyasztási adózásra vonatkozó törvény-csomagot, aminek alapján az állam, kárpótlás mellett, kisajátította a regáléjogokat, a községeknek ez a haszonszerzési lehetősége pedig megszűnt. A kárpótlás meglehetősen bőkezű volt, összesen 4 120 778 korona kötvénypénz talált gazdára Háromszéken, ebből 3 063 902 (74,35%) a községek kezébe volt kiutalva, 548 494 (14,18%) pedig a közbirtokosságok és 453 616 (11,01%) magánszemélyek részére – jól érzékeltetve az arányosítások előrehaladottságát abban az időpontban.³³ Az önkormányzatok pénztárában elhelyezett

31 Nagy Botond: Az 1854-es államkölcshöz Háromszéken. *Acta Siculica* 2023. 214.

32 Nagy B.: Közteher a falu javára. 115.

33 Nagy Botond: Közteherhivatal és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken. (Gazdaságtörténeti vázlat). *Magyar Kisebbség* 22. (2017) 1–2. sz. 77.

regálékárpótlási kötvények kamathozama relatíve szerényebb bevételt eredményezett, mint amit korábban a haszonbérletekből megvalósítottak, de elméletileg az 1885–1894 közötti éves számadás szerinti kiadások közel negyedrésze fedezhető volt belőle. A valóságban azonban a tőke jelentős mértékben csökkent. Néhány esetben a birtokosság községház építésére ajánlotta fel a teljes összeget, a legtöbb faluban azonban bírósági úton lebonyolított felosztásra került sor birtokarány alapján. Az önkormányzatok részese-
sedése 4,65–36,19% között mozgott.³⁴ Ugyanígy osztották fel a birtokosság között azokat a pénzalapokat is, amelyek a korábbi évtizedekben keletkeztek, és amelyek forrása általában erdőterület elidegenítése, illetve fatömeg értékesítése volt, esetleg az 1854-es államkölcsönnek a kincstár részéről történt visszaszármaztatásából eredt. Ezeknek a kamathaszná korábban szintén a községkassza rendelkezésére állt, és megfelelő gyümölcsöztetés mellett jelentős bevételt produkálhattak. Például, elméletileg, Alsócsernáton 1854-es államkölcsön (Status-) alap kamathozama (5%-kal számolva) az 1885–1894 közötti éves számadás szerinti kiadásoknak több mint a 22%-át fedezhette – a gyakorlatban azonban a kiadott összegek jelzáloggal való biztosításának elmulasztása miatt a kamatok csak töredékesen folytak be.³⁵ Potsa József nem mulasztotta el kifejezni rosszalását ezeknek az ügyeknek a mentén sem: „Sajnosan tapasztalom azt, hogy a regálékártalanítási arányosításoknál a községi előljárók inkább a maguk, mint a község érdekeit képviselik. Tekintve, hogy Baróton az arányosítás által a község egy nagy évi bevételtől esik el, és így fejlődésében azon vidék központja lévén, sok időre hátra lesz vetve, szükségesnek tartom, hogy tekintetes alispán úr a község jogai védelméről intézkedjék.”³⁶

Összességében, a századforduló környékén, a földközösség felbomlásának záróakkordjaként immár jogilag is különvált két entitás, a falu önkormányzata, illetve a birtokosok egyeteme, utóbbi már nem vagyonközösség volt, hanem saját lábukon álló nagyobb birtokosokból, illetve a közösben maradt kisebb birtokosok társaságából állt. A helyi önkormányzatok csak látszólag voltak vesztesei a fordulatnak, ugyanis bármennyire is agitált ellene a főispán, ezáltal teremtődött meg a lehetősége a széles körű és hatékony községi pótdadóztatásnak. A hozzájárulás attól fogva nem képezte alku tárgyát, hanem országosan egységes jogszabály alapján történt a hozzájárulás. A pótdózás tehát az uniformizáció eszköze, ami által elmosódott a határ a rendiség korából örökölt, különböző településtípusok között: a határőr székelyek által számbelileg dominált vegyes falvak, úrbéres falvak és telepítvények között. Potsa Józsefet, hivatalánál fogva, a központosító szemlélet képviselőjének kell tekintenünk. Megnyilvánulásai ebből a szempontból zavarónak hatnak, mivel azok úgy értelmezhetők, hogy az erős önkormányzatiság mellett kardoskodott, amikor azok anyagi stabilitása szóba került. A másik oldalon a községek kiadásai körül kifejtett tevékenysége azonban rávilágít, hogy az állam által irányított, közszolgáltatásokat érintő intézményi modernizáció véghezvitele volt a valós célja, illetve a reprezentáció is kiemelt szerepet kapott, azok helyi forrásai pedig nem apadhattak.³⁷

34 Pl. Köröspatak – 4,65%; Barót – 12,47%; Egerpatak – 14,81%; Kézdivásárhely – 31,75%; Aldoboly – 36,19% (RNL KML, 9. fond, 841. á., 1891/VIII/68; 1893/VIII/33, 35; 1894/VIII/46, 83.)

35 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1890/VIII/57; 1895/VIII/41; 1896/VIII/27; 1899/VIII/20.

36 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1894/VIII/83.

37 Nagy B.: Községek háztartásai. 56–59.

A nagy háborút megelőző évtizedben a pótdózás vált a községi háztartás első számú bevételi tételévé: 1900-ban a községek 74,07%-a, 1913-ban pedig 85,29%-a alkalmazta ezt a hozzájárulási formát. A teher mértéke is enyhe növekedést mutatott ebben az időszakban, az egyenes állami adóhoz viszonyított pótdó médian 45,5%-ról (min. 13%, max. 106%) 65,6%-ra (min. 10%, max. 156%) emelkedett.³⁸ A háborús évekre vonatkozóan a községi háztartás adatai meglehetősen hiányosak. Az 1914-es költségvetések szinte hiánytalanul és időben megérkeztek a törvényhatósághoz jóváhagyás céljából, az 1915-ös naptári év első napján a községek java részének még el sem volt készítve ez az okmánya a tárgyévire.³⁹

1916. augusztus végén Románia megtámadta Magyarországot, Háromszék lakosságának megközelítőleg egynegyed része elmenekült az otthonából. Ez a lépés jelentős vagyonvesztést okozott a háztartások számára, mivel a magukkal vitt élő állatoktól és szekerektől meg kellett szabadulniuk a takarmányhiány miatt, az őrizetlenül otthon hagyott vagyonuk pedig könnyebben prédájává vált a román katonáknak, illetve a hozzájuk csatlakozott fosztogatóknak. Jelentős anyagi veszteség érte az ipari és kereskedelmi létesítményeket és az otthon maradt személyeket is. Tetézte a bajokat, hogy a megye egy jelentős része a következő év márciusáig hadművelleti területnek minősült, amelyen belül a szabad mozgás akadályozva volt, és ahova a román viszály után csak korlátozottan térhetett vissza a lakosság.⁴⁰ Mindez azt eredményezte, hogy a mezőgazdasági területek zöme egy évig paragon hevert, amire állami egyenes adót, és értelemszerűen községi pótdó alig lehetett kivetni. A háború utolsó két évében a törvényhatósági bizottság menetrendszerűen megtartotta rendes közgyűléseit, napirendi pontjai között a községi éves költségtervek roppant foghíjasan bukkantak fel, a falusi önkormányzatok általánosan zilált állapotából kifolyólag nagy késésekkel készültek el. Például az 1918. évi tavaszi közgyűlésen többnyire 1917-re vonatkozó költségvetéseket tűztek napirendre, nem ritka az 1916-ra vonatkozó sem, és az sem kivételes, ha egy önkormányzat egyáltalán nem tett eleget ennek a kötelezettségének. Ezekből a tervezetekből megtudható, hogy a háborús évek alatt is működött helyenként a pótdózás, amit nagyrészt még a békeévek egyenes adói alapján vetettek ki. Nem ritka a 200% feletti közteher, ami részben az inflációnak, részben annak a következménye, hogy az önkormányzatok a tőkésített vagyonukból hadi kölcsönt jegyeztek, azok kamatai pedig nem folytak be a kasszába, így a kiesést valamilyen pótolni kellett. Jóval homályosabb a kép a költségvetések végrehajtása körül, ugyanis a számadások 1916 előtt csak nagyon szórványosan, utána pedig egyáltalán nem érkeztek be, így csak feltételezni tudjuk, hogy a pótdózást maradéktalanul nem lehetett véghez vinni. A családfő nélkül maradt háztartások zöme fizetéseképtelen volt, ezek erővel történő adósság-végrehajtása az adott viszonyok között nem lehetett szerencsés.⁴¹

38 Nagy B.: Közteher a falu javára. 121.

39 Lásd RNL KML, 9. fond, 841. á., 147–148/ 1915. k.

40 Nagy Botond: Közigazgatás Háromszéken 1900–1930. In: *Székelőföld és a Nagy Háború. Tanulmánykötet az első világháború centenáriuma alkalmából*. Szerk. Orbán Zsolt. Csíkszereda 2018. 259–266.

41 Lásd. RNL KML, 9. fond, 841. á., 149/ 1916, 150/ 1917, 151/ 1918. k.

Az impériumváltástól az utolsó román közigazgatási törvényig

A falusi önkormányzatok költségvetései 1920-tól követhetőek újra nyomon Háromszék vármegyében. 1920–1922 között a dualizmuskori jogszabályok alapján történt a községi bevételezés és kiadás, a pénzcseré nyomán azonban már lejben szerepelnek az összegek. Négy járásból négy nagyközséget emeltünk ki – Kézdiszentlélek (Kézdi járás), Nagyajta (Miklósvári j.), Uzon (Sepsi j.) és Zágón (Orbai j.) –, hogy nyomon kövessük a főhatalomváltás utáni községi háztartás bevételi oldalán történt változásokat, ezen az oldalon az első számú tételt helyezve a fókuszba.⁴²

1. táblázat. A községi pótdadónak az állami egyenes adóhoz viszonyított aránya
négy háromszéki nagyközségben

	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
Kézdiszentlélek	0,0%	0,0%	50,0%	0,0%	n. a.	0,0%	n. a.	n. a.	0,0%	0,0%	0,0%
Nagyajta	51,0%	130,0%	88,0%	110,0%	91,0%	n. a.	n. a.	n. a.	121,0%	150,0%	132,0%
Uzon	6,0%	0,0%	39,0%	39,0%	0,0%	n. a.	n. a.	n. a.	25,0%	42,0%	41,0%
Zágón	44,0%	73,0%	62,0%	100,0%	78,5%	n. a.	n. a.	n. a.	86,0%	150,0%	200,0%

Forrás: Jelentés Háromszékvármegye 1912. évi közigazgatási állapotáról, árva- és gyámügyi kezeléséről. Sepsiszentgyörgy 1913. 50–51; Jelentés Háromszékvármegye 1913. évi közigazgatási állapotáról, árva- és gyámügyi kezeléséről. Sepsiszentgyörgy 1914. 36–37; RNL KML, 9. fond, 844. á., 142. k. 1913/529, 636, 662, 673; 147. k. 1915/85, 257, 246; 149. k. 1916/59, 190; 151. k. 1918/240. jkvp; 857. é. 1–3: 599–601; 952–954; 1784–1786.

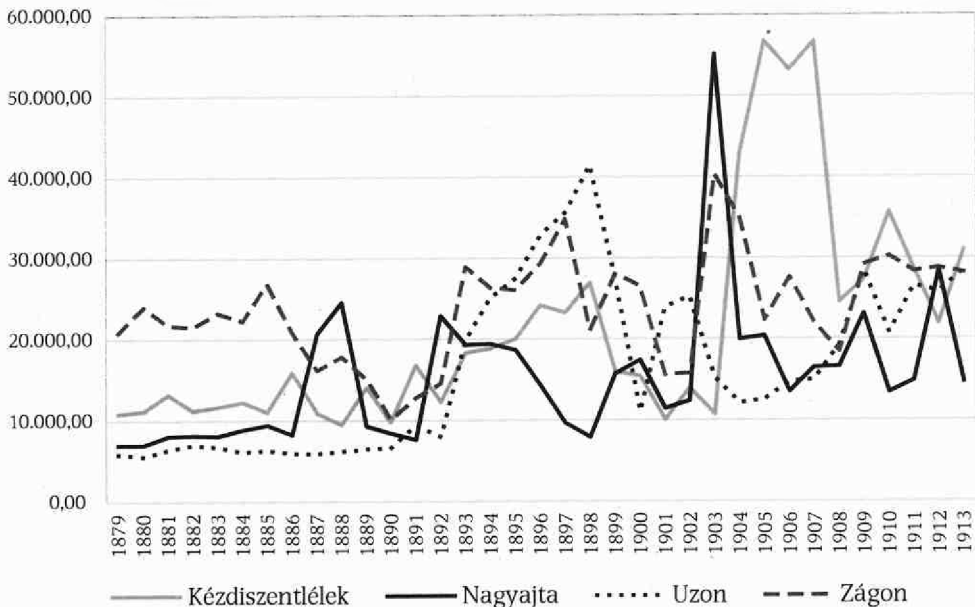
Két település, Nagyajta és Zágón esetében megfigyelhető, hogy már a háború előtt a községi pótdadó képezte a legnagyobb bevételi forrást, ezeknél annak az egyenes állami adóhoz viszonyított aránya kiemelkedik a másik kettőhöz viszonyítva, ez az arány pedig tovább növekedett 1920–1922 között. Erre egy lehetséges magyarázat az eladósodottság szintje. A dualizmus korában a városokhoz hasonlóan a falusi községekre is a bővülő feladatok és a fejlődés keltette igények kielégítése körül keletkezett anyagi terhek nehezédtek, ugyanis erre a területre az állam inkább az irányítást, mintsem a kincstárból való finanszírozást terjesztette ki, ez pedig az önkormányzatok különböző szintű eladósodásához vezetett.⁴³ A négy település mindegyikének a bő három évtizedre visszamenő számadásaiban találunk kiugróan magas összeget mutató éveket, ezek rendszerint olyan rendkívüli kiadásokat takarnak, mint új községháza vagy új iskolaépület – tehát ezeken a tipikusnak mondható fejlesztéseken más-más időpontban, de mindannyian túl voltak a nagy háború előtt. Általában inkább kivételnek számított

42 Lakosság 1913-ban: Kézdiszentlélek: 3006, Nagyajta: 1417, Uzon: 1868, Zágón: 6496. (A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára. Budapest 1913. 195–197.)

43 Egry Gábor – Izsák Anikó Borbála: A városi hitelek és az impériumváltás. Bánsági és szatmári példák. *Századok* 155. (2021) 1. sz. 37.

azonban az a község, amely ezt a feladatot saját rendes bevételeiből meg tudta oldani, idesorolható a fentiek közül Kézdisztentlélek. A legtöbb helységben a fejlesztési célok elérése érdekében kölcsönért folyamodtak, amely lépést a törvényhatóság azzal a feltétellel hagyott jóvá, ha a községi képviselőtestület a törlesztőrészekről is határozatot hoz. A visszafizetés forrása szinte kivétel nélkül a pótdadó volt – ha a kölcsönvételek esetleg halmozódtak az idő során, a helyi jellegű közteher mértéke is értelemszerűen tovább emelkedett.

1. ábra. Négy háromszéki nagyközség számadás szerinti bevételi főösszege (korona)

Forrás: RNL KML, 9. f., 844. á., 16–151. kötetek, napirendi pontok csoportjában VI. (Községi számadások) és IX. (Póttárgysorozat) számokkal jelölt tárgyak

A négy nagyközség közül, közvetlenül a háborút megelőzően, Nagyajtán és Zágónban halmozódott a leginkább ez a kiadási tétel. Nagyajta járásközpont volt, és a helyi önkormányzat adta bérbe a főszolgabíróság és járásbíróság részére az épületeket, legyen szó hivatali székhelyről, avagy a személyzet lakóházáról. Ez jelentős bevételeket is hozott, de fejlesztési kényszer is volt a községen, amiért több rendben folyamodott kölcsönért pénzintézetekhez. Ennek utolsó mozzanata volt az 1914 nyarán szerződött 20 000 korona kölcsön a járásbírószági épület kibővítésére.⁴⁴ Zágónban az új község-házát 1903-ban építették, majd ezt követően egy újabb nagyobb beruházás a vízvezeték létesítése volt, ami szintén 1914-ben vette kezdetét. Az eredeti terv szerint az agrártárca, a székely akció program keretében, 9000 korona államsegélyt biztosított,

⁴⁴ RNL KML, 9. fond, 841. á., 1915/724.

a község hozzájárulása pedig mindössze 4074 koronát tett ki, azonban a nagy volumenű munkálat ennél nagyobb anyagi áldozatot követelt, amire szintén a pénzügyi költsön kínálkozott megoldásként.⁴⁵ Uzonnak nem volt tartaléka ezen a téren, az utolsó nagyobb akvizíciója, egy 422 kataszteri hold kiterjedésű legelő megvásárlása, 1910 folyamán lezárult.⁴⁶ Kézdiszentlélek 1913 folyamán kezdeményezte a község területén lévő elemi iskolák államosítását. A felajánlásai között szerepelt, hogy átadja a meglévő ingatlanokat az államkincstárnak, továbbá egy új iskola felépítését is vállalta az önkormányzat, amiért kölcsönfelvételt helyezett kilátásba. Erre a lépésre azonban már nem került sor, mert a tanfelügyelő szerint a meglévő épületek megfeleltek a célnak, a tulajdonképpeni átvétel pedig a háborús körülmények miatt megghiúsult. 1914 folyamán még volt egy kisebb rendkívüli pénzigény – 3000 korona erdősítésre –, amit a község saját alapjából oldott meg, így megállapítható, hogy Kézdiszentlélek tehermentesen szenvedte el a háborús körülményeket és az impériumváltást.⁴⁷ A községek tartozásainak visszafizetése a háborút követően esedékessé vált,⁴⁸ a Nagyajta és Zágón esetében megfigyelhető pótdönővekmény részben ennek, részben pedig az általános inflációnak a számlájára írható.

A román államhatalmi berendezkedés nyomán a községek háztartását érintő döntéshozatali mechanizmus jelentős változásokat szenvedett, ami által a falusi lakosságnak a helyi közteherviselési kötelezettsége nagyjából változatlanul megmaradt, annak felhasználásába már kevésbé szólhatott bele. A nagyszebeni Kormányzótanács 1919 januárjában közzétett I. és II. számú rendeletei (majd év végén az azt kiegészítő XXII. és XXIV. számú rendeletek) a községi képviselőtestületek hatáskörét az előjáróságok kezébe adták, tehát az éves költségvetések és számadások felett szabad kezet kapott az az állandó tisztviselőkből álló szűkebb testület, amely korábban csak a tervezeteket állította össze, azt pedig a képviselőtestület fogadta el. Ugyanakkor megszűnt a törvényhatósági bizottság, amely korábban jogerőre emelte a háztartás működését garantáló okmányokat, hatáskörének ez a része a központi kormányzatot képviselő prefektus kezébe került.⁴⁹ A megye vezető tisztviselői körében lezajlott személyi változások során a községi pénzügyek felett örökődő főszámvevő tisztségébe is a román államhatalom embere került, a községek szintjén is egyre inkább érvényre jutott a prefektus akarata, az újabb jegyzői kinevezések nyomán is.⁵⁰ A községek háztartását működtető új rendszer legalább egy évvel később lépett életbe, és megszüntette vagy erősen csorbította a reprezentativitást a megyei és helyi önkormányzat szintjén.

Az 1925-ben szentesített közigazgatási törvény⁵¹ a községi tanácsok (a régi képviselőtestülettel többnyire egyező) hatáskörébe utalta a vagyonkezeléssel kapcsolatos

45 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1910/1130, 1914/2293; 844. á., 144. k. 1914. április 28./ 206. jkvp.

46 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1910/5844.

47 RNL KML, 9. fond, 841. á., 1913/7418, 1914/6835.

48 Egy G. – Izsák A.: A városi hitelek. 56–58.

49 *Gazeta Oficială Publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria*, 14/27 ianuarie 1919; 12/19 noiembrie 1919.

50 Nagy Botond: Háromszék közigazgatása 1918–1940 között. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV.* Szerk. Kolumbán Zsuzsánna – Róth András Lajos. Székelyudvarhely 2014. 166–170.

51 *Lege pentru Unificarea Administrativă. Monitorul Oficial nr. 128, 14 iunie 1925.*

kérdéseket, ami részben restaurációként értékelhető, ám a testületben a választottak mellett helyet kaptak az ún. jog szerinti tanácsosok is, akik többnyire az állami intézményeket képviselték. Az első, 1926-ban lebonyolított választás szerint arányuk 19,16% volt. A falvak vezetését tekintve nem hozott stabilitást az új jogszabály, már az első választás évében elkezdődött a helyi tanácsok felszámolása és a polgármesterek menesztése, illetve ún. ügyvezető időközi (interimar) bizottságok kinevezése a felsőbb hatalmi szervek által. A leggyakrabban előforduló magyarázat erre a lépésre a községi vagyon nem megfelelő kezelése volt. A költségtervek és a számadások jogerőre emelése továbbra is a prefektus hatáskörében maradt, a megyei tanács csak a saját vagyonának kezelése körüli kérdéseket tárgyalta, így az ennek működésében tapasztalt stabilitás a községekre nem volt hatással. Összességében, ebben a rendszerben nem érvényesült megfelelően az érintett települések lakóinak az igénye, a felsőbb hatalom a korábbinál is fokozottabb kontrollt gyakorolt.⁵² A soron következő jó néhány közigazgatási törvény érdemben nem hozott előrelépést a községi vagyonkezelést illetően.⁵³ Maradéktalanul elfogadható az a vélekedés, amely magát a súlyos problémákkal küszködő önkormányzatiságot a következőképpen láttatta: „az időközi bizottság lett a rendszer és a választott tanács a kivétel”.⁵⁴ Tegyük hozzá, hogy ebből a gyakorlatból származtatható a centralizációs érdekek érvényesülése is a községi háztartás bevételezésében és kiadási oldalán egyaránt.

A dualizmuskori jogszabályok nem szabtak meg felső határt a községi pótdadónak, az ennek alapján kialakult gyakorlat a román adminisztrációnak csak az első négy évét élte túl. A román kormány 1923 elején léptette életbe az új adótörvényt, ami kiméltelenül nyirbálta vissza az önkormányzatok mozgásterét. A községi pótdadók követelhetőségét négy egyenes állami adónemre korlátozta, csúcserőit a következőképpen állapította meg: földadó után 3% fizetendő; épületadó 6%; ipari és kereskedelmi tevékenység jövedelemadója 3%; egyéb adózás alá nem vetett szakmák és foglalkozások jövedelemadója 3%.⁵⁵ A települések zömében ezek a források együtt nyilván nem biztosították a pénzügyi egyensúly fenntartását, a hiány kiegyenlítésére azonban más megoldás nem kínálkozott, mint a teher szétterítése. A költségvetés formanyomtatványának a rubrikatúrája tartalmazott egy illetékek és díjak („competinte și taxe”) fejezetet, amibe eredetileg a marhalevelek és anyakönyvi kivonatok kiállításáért megszabott díjakból, illetve a településre újonnan betelepült személyekre kirótt honosítási illetékekből inkasszált pénzösszegeket kellett bevezetni. Zágón és Uzon községek 1923-ra vonatkozó költségvetéseiben itt a szokásos összegek szerepeltek, ám a következő, 1924-re vonatkozó okmányban – ahol szerepeltek az előző, 1923-as évi valós bevételezések, vagyis számadásként értékelhető számok – jóval nagyobb értékek tűnnek fel, amit a kérdéses szolgáltatásokból lehetetlen volt elkönyvelni. Nagyajta esetében már a költségtervben a nagyobb összeg szerepelt a fejezetcímmel, további részletezés

52 Nagy B.: Háromszék közigazgatása. 188.

53 Lege pentru Organizarea Administrației Locale. *Monitorul Oficial* nr. 170, 3 iulie 1929; Legea Administrativă. *Monitorul Oficial* nr. 73, 27 martie 1936; Legea Administrativă. *Monitorul Oficial* nr. 187, 14 august 1938.

54 Nagy Lajos: *A kisebbségek jogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár 1944. 180.

55 Lege pentru unificarea contribuțiilor directe și pentru înființarea impozitului global. *Monitorul Oficial* nr. 258, 23 februarie 1923. Art. 72.

nélkül. Mindhárom faluban 1923–1924-ben a díjakból és illetékekből származó bevétel száma meghaladta a pótdóból származót, ebből arra következtethetünk, hogy a helyi lakosok befizetései nem voltak ellentételezve valós szolgáltatással – ahogy a fent megnevezett két közteher neme szerint szabályos lenne –, hanem a valami más módon, minden háztartásra kivetett (azokra is, amelyek szolgáltatást nem kaptak cserébe) adó-szerű közteherként álcázták vele.⁵⁶ Kézdizsentlélek továbbra is rendelkezett jelentős saját bevételekkel, pótdózást is csak 1923-ban vezetett be első ízben a háború után, ami a teljes bevételekhez mérten eléggé nagy arányú, ám úgy tűnik, a jogszabály szabta keretek elegendőnek bizonyultak ehhez a lépéshez.⁵⁷ 1924-ben mind a négy falunak a költségtervében jelentős összeg szerepel a községi utak és hidak fenntartására, ami a fentiektől megkülönböztetve volt a lakosságra terhelve, és ami különbözött a megyei utak fenntartására természetben (kézi és ígás napszám) és pénzben (megváltás) kivetett hozzájárulástól.

Az 1925-ös közigazgatási törvény helyben hagyta a községi pótdózás felső határát rögzítő korábbi rendelkezéseket. A jogszabály életbe léptetése után képződött költségtervek első fejezetét képezi ez a tétel, a megnevezése – állam által bevételezett jövedelmek (venituri încasate prin stat) – azt sugallja, hogy ezt az adóhivatalok hajtották be, az egyenes állami adókkal együtt. Ezt a lépést látszólag az észszerűség vezérelte, ám nyilvánvalóan a fokozottabb felső kontroll az indítékok között szerepelt. A későbbi jogszabályok és az azok alapján alkotott községi költségtervek továbbra is az első helyen hagyták a bevételi forrást, a felső plafon lényegesen nem változott az alapul szolgáló 1923-as törvény 1935-ben történt felülírása során sem (*Lege pentru organizarea finanțelor locale*).

A helyi jellegű illetékek (*taxe comunale*) bevezetése a háromszéki községek háztartásába 1923 őszén kezdődött és nagyjából egy év alatt véglegesült. Ez idő alatt, prefektusi utasításra, a képviselőtestületek mindegyike szabályrendeletet fogadott el ennek a bevételi tételnek az életbe léptetését illetőleg.⁵⁸ Jögalapját egy régi regátbeli jogszabály képezte, amelyet 1923-ban terjesztettek ki Erdélyre.⁵⁹ Az egységes román közigazgatási törvény nyomán, 1925-től állandósult mint rendes bevételi tételfejezet, amely alá négy nagyobb, relatíve képlékeny kategóriát soroltak be. Az első csoportba a mindenféle gazdasági tevékenységre kivetett helyi teher tartozott, a magyar kisebbség részéről sokat bírált diszkriminatív cégtáblaadó, továbbá a különféle okiratok kiállításáért, járművek bejegyzéséért megszabott illetékek és az ebadó. Ezt 1935-ben a fentebb már hivatkozott jogszabály felülírta, a kategóriát átnevezték helyi adókra (*impozite locale*), és csak a gazdasági tevékenységre kirótt, valós adójellegű terhek maradtak benne, az illetékjellegűeket átsorolták. A második csoportban azok a díjak szerepeltek, amelyek részben a háború előtti háztartásokban is előfordultak: piaci vám (ahol létezett vásártartási jog), mérlegvám, vágóhíd díja, kéményseprési díj stb. A közterület-használatért kiróható díjat sokszor önkényesen alkalmazták, és helyenként igen nagy terheket róttak ki

56 RNL KML, 9. fond, 857. á. (Községi- és megyei költségtervek), 8–9, 601–602, 954–955.

57 RNL KML, 9. fond, 857. á., 1786–1787.

58 RNL KML, 9. fond, 857. á., 2055–2057.

59 *Legea asupra maximului taxelor și contribuțiilor comunale. Monitorul Oficial nr. 66, 26 iunie 1923.*

ez alapján az egyszerű úthasználatért. A harmadik csoportba a községi utak és hidak építésére, illetve fenntartására szerepeltek kivetések pénzben és természetben. Ezt miniszeri rendeletek, majd az 1929-es közúttörvény (Legea drumurilor) vetették ki, mértéke pedig eléggé ingadozó volt. A negyedik csoport 1926-tól kezdődően szerepelt a költségtervekben, és olyan szolgáltatások sorakoztak benne, amivel a falvak zöme nyilvánvalóan nem rendelkezett: ivóvízhálózat, csatornázás, közvilágítás (Legea pentru așezarea și repartitia fondurilor județene și comunale).

A rendkívüli helyi illetékeknek két csoportja volt. Az egyik a vagyonvédelemmel volt kapcsolatos: általában az itt befolyt pénzekből tartották fenn az éjjeli őrseget, esetleg mezőőrseget, de a csendőrség felállítására is találunk példát – ami egyébként állami feladatot képezett. A második csoport meglehetősen képlékeny, meghatározott cél nélküli lakossági hozzájárulást (cotizațiuni) takart. Az 1938-as közigazgatási törvény még létrehozott két újabb kategóriát, a mezőgazdasági adót (impozit agricol, art. 163) és a mezőőrség díját (paza câmpului, art. 140), utóbbi nagyrészt a korábbi rendkívüli illetékek második csoportját váltotta ki.

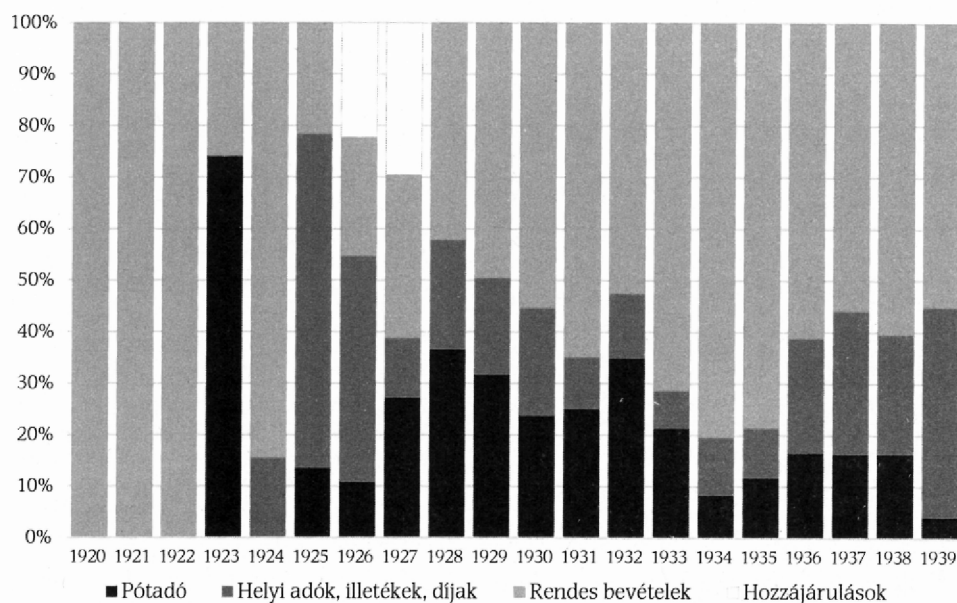
A négy nagyközségnek az éves költségterveit egyenként vizsgálva szembevetűnő Nagyajta helyzete, ahol az 1923–1939 közötti időszakban a községi pótdadó és a többi helyi közterhek együttléve (három évben még az ún. hozzájárulásokkal kiegészülve) képezték a háztartás legfontosabb tételeit a bevételi oldalon. Ezzel szemben a saját források 1931-ig átlagban kevesebb mint harmadrészt tettek ki, 1932-ben kivételesen elérte a költségvetési főösszeg felét, 1934-ben valamivel meg is haladta azt, majd 1935–1939 között bizonyos mértékű stabilitás figyelhető meg, a saját rendes forrásoknak harmadrészt szűkőn meghaladó súlyával. Ez a kedvezőtlen összetétel azzal magyarázható, hogy az 1925-ös közigazgatási törvény alapján a volt Miklósvári járás székhelyét Barótra költöztették, azt megelőzően pedig a jogszolgáltatási intézményt, a járásbíróságot is.⁶⁰ Ez a lépés azonban nem tett eleget annak a dualizmus korán átívelő népi mozgalom igényeinek, amelynek célja a négy vármegyébe (Brassó, Háromszék, Nagy-Küküllő és Udvarhely) szétszabdalt kiségió, Erdővidék egyesítése volt, mivel a megyehatárokat érintetlenül hagyta.⁶¹ A székhelycsere Nagyajta község pénzügyi egyensúlyát alapjaiban rendítette meg, amit úgy tűnik, nem tudott kiheverni a két világháború közötti időszak ideje alatt. Korábban az Igazságügyi Minisztérium és Háromszék törvényhatósága tőlük bérelt épületeket az intézmények székhelye, illetve az ott alkalmazottak lakhatása céljaira (mint korábban láttuk, a jövőbeli terveit is erre alapozta), továbbá a közigazgatási funkció a helyi vásár forgalmát is emelte, annak vámja is a községi kasszába folyt be. Nagyajtával ellentétben Uzon 1925-ben járási székhellyé vált, ez azonban közvetlenül nem érintette a község bevételeit vagy kiadásait, mivel a szolgabíróság (pretură de plasă) minden személyi és dologi kiadását, beleértve az építést és épületfenntartást, a kincstár fedezte.⁶²

60 RNL KML, 9. fond, 842. á. (Prefektúra iratai), 1921/412; 1924/741, 1926/622; 1927/746.

61 Cserey Zoltán: Közigazgatási mozgalmak Erdővidéken a 19. század végén és a 20. század elején. In: *Erdővidéki történeti tanulmányok*. Szerk. Demeter László. Barót 2008. 32–40.; Nagy Botond: Mozgalom Erdővidék közigazgatási egyesítéséért (1876–1914). *Székelőföld* 8. (2004) 7. sz. 77–111.

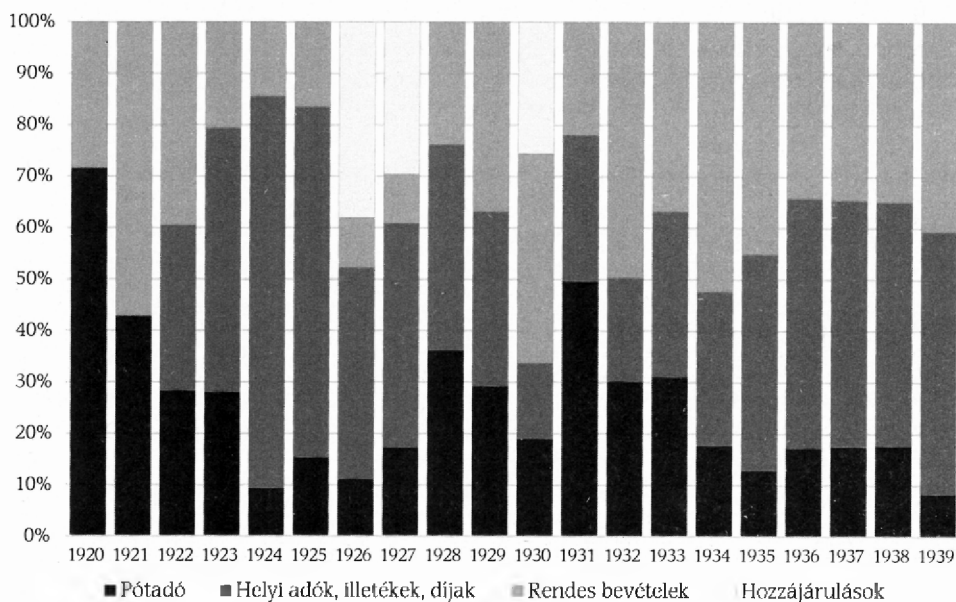
62 RNL KML, 9. fond, 842. á., 1926/818.

2. ábra. Bevételi főcsoportok aránya Kézdiszentlélek község éves költségvetéseiben

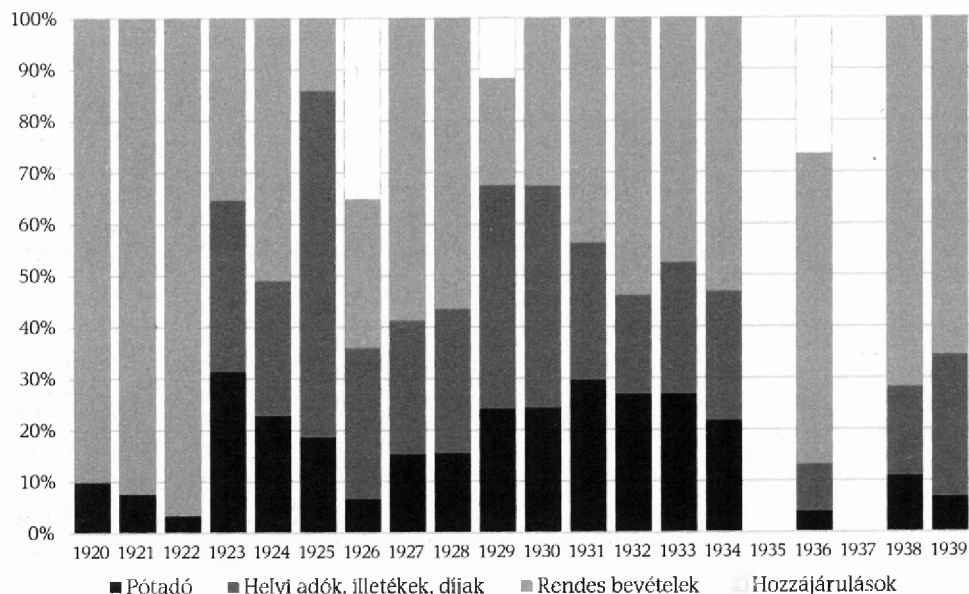
Forrás: RNL KML, 9. fond, 857. á., 1784-1803.

3. ábra. Bevételi főcsoportok aránya Nagyajta község éves költségvetéseiben

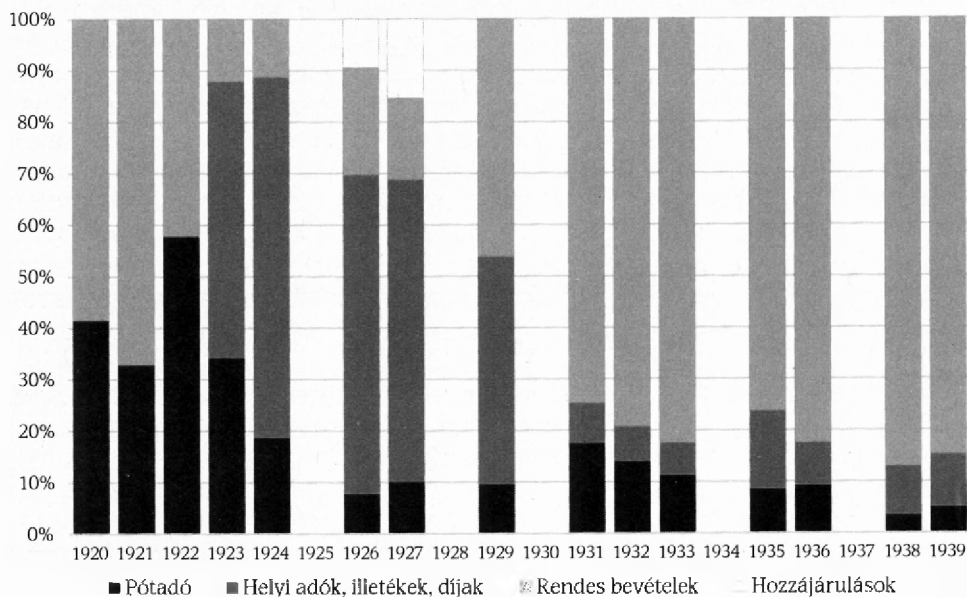
Forrás: RNL KML, 9. fond, 857. á., 1-18.,

4. ábra. Bevételi főcsoportok aránya Uzon község éves költségvetéseiben

Forrás: RNL KML, 9. fond, 857. á., 952–973.

5. ábra. Bevételi főcsoportok aránya Zágon község éves költségvetéseiben

Forrás: RNL KML, 9. fond, 857. á., 599–615.

Közvetetten azonban az olyan fejlesztések, mint a községház kibővítése állandó mozivetítésre alkalmas teremmel vagy a villannyal történő közvilágítás terve nyilvánvalóan az adminisztratív gócpont funkcióval, a megnövekedett személyforgalommal is összefüggött.⁶³ A nagy háborút megelőzően a háromszéki települések jelentős része rendelkezett a közoktatási törvény kritériumainak megfelelő iskolaépülettel, ám az időközbeni állagromlás vagy az iskolakötelesek számszerű növekedése miatt helyenként szükség volt újabb építésekre, bővítésekre vagy nagyobb javításokra, ami nagyrészt helyi erőforrásokra támaszkodott. A négy közül három település emelhető ki ebből a szempontból: Nagyajta, Uzon és Zágon.⁶⁴ A legtöbb falu háztartását érintő nagyobb projekt ebben az időszakban az ortodox templomok építése volt, ez a liberális kormányzat idején vett nagyobb lendületet. Ennek a korszaknak az emblemikus figurája Háromszék megyében dr. Valer Bidu prefektus volt, aki a saját, 1933. november 28. – 1937. február 2. közötti hivatali ténykedésének mérlegét büszkén vonta meg mandátuma végén: bár a megyei tanács ez idő alatt soha nem ülésezett, személyes közbenjárására a községek és a megye hozzájárulása az ortodox templomépítésekhez a következőképpen alakult: 1933 – 20 209 lej; 1934 – 296 000 lej; 1935 – 1 754 505 lej; 1936 – 3 623 500 lej.⁶⁵

A községek bevételeinek összetételében az 1930-as években általában megfigyelhető, hogy a rendes saját bevételek jutottak túlsúlyra a pótabóval és egyéb helyi közterhekkel szemben, illetve ez a kompozíció állandósult. A jelenségre érvényes magyarázattal Venczel József és Tóth Bartos András elemzései szolgálnak. Az Erdélyre vonatkozó 1921-es román agrárreform törvény – amelynek a kedvezőtlen birtokarányokból származó szociális feszültségek elhárítása volt a célja, ám nemzetpolitikai érrel alkalmazták – kisajátítás alá helyezte a közbirtokosságokat is.⁶⁶ Ennek nyomán a nagy háború alatt lefolytatott arányosítások két szereplője, a közösen maradt kisebb birtokok és a jussukat természetben megszerző kiszakító birtokosok ugyanabban a táborban találták magukat. A művelési ágak szerinti megoszlást tekintve megfigyelhető, hogy Háromszéken az erdők és legelők alkották a földreform által kisajátított területek zömét (együtt 89,99%), vagyis éppen azok a kategóriák, amelyek korábban az arányosítások tárgyát képezték. Másfelől, az újraelosztás oldalán az észlelhető, hogy Maros-Torda megye kivételével Székelyföldön a politikai községek jutottak nagy arányban földterületekhez, ami a kedvezményezettek első számú célcsoportjának számító román etnikumú lakosság kisebb arányával magyarázható. Az így képződött községi birtokok teljes egészükben a település közigazgatásának a kezelésébe kerültek, nem osztották szét azokat automatikusan az igényjogosultak között, a települések lakói nem feltétlenül vehették ingyenesen használatba. A birtokok egy részét az állam saját kezelésében tartotta fenn, belőlük tartalékföldeket hozott létre. Ezeknek az aránya Erdélyben

63 RNL KML, 9. fond, 842. á., 1928/549, 550; 1935/281; 1936/88.

64 RNL KML, 9. fond, 842. á., 1927/186; 1928/112; 1930/609, 689; 1934/401; 881. á. (Iskolaépítési bizottság iratai), 24, 32. ie.

65 *Buletinul Oficial al Judetului Treiscaune*, 4 ianuarie 1937.

66 *Lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Maramureș, Crișana. Monitorul Oficial nr. 93, 30 iulie 1921.*

nagyobb volt, mint az ország többi részén.⁶⁷ A községek háztartásának kiegyensúlyozásához tehát a földreform nyomán szerzett földbirtokok jövedelmei járultak hozzá, amely fordulat az önkormányzatiság megnyirbálásával együtt úgy értékelhető, hogy a központi hatalom kitolta közvetlen ellenőrzését a falvak szintjére, beleértve az anyagiak kérdését is.

Összegzés

A dualizmus korát alapvetően a következő dilemma határozta meg a községek háztartását illetően: az egyik elképzelés szerint a községet autonóm háztartások közössége képezte, amelyeknek relatíve szilárd az egzisztenciájuk, így képesek viselni a központi- és helyileg kivetett közterheket. Ennek feltétele, hogy a közös javak reallokációjánál az egyének kezhez kapják az őket megillető részt. Ezt az eszmét általában támogatta a fennálló jogrend, nyilvánvalóan a községi törvényeknek a községi pótdózásra vonatkozó paragrafusai. A pótdó nyilvánvalóan az egységesítés eszköze, a központosított állam területi attribútumainak (országhatár, főváros, egységes megyék) kiépüléséhez képest fáziseltolódással terjedt el Háromszéken. Ugyanakkor a helyi autonómia eszközének is tekinthető, olyan elem, amit a központi hatalom még a helyi közösségek kezében hagyott. Más kérdés, hogy a falusi önkormányzat kiszolgáltatott volt a törvényhatóságnak, ha annak vezetőit a nagyobb mértékű gyámkodás ambicionálta. A másik elképzelés szerint a helyi önkormányzat elvonja a forrásokat a háztartásoktól, azok létfenntartási képessége gyengül, cserében nincsenek, vagy kisebb arányú pluszterherrel vannak sújtva. Ennek jogi támasza gyakorlatilag a községi törvény egyetlen intézkedése, amit a javak újraelosztásakor mindig felülírt a jogszolgáltatás, bármennyire is háborgott ellene a megye első embere.

Az impériumváltást követően a központi kormányzat és annak helyi képviselői határozottabb irányvonalat képviseltek. Ez idő alatt annak lehetünk tanúi, hogy a román hatalom reformjai visszatérítik a rendszert az arányosítást megelőző állapotokhoz: az önkormányzatiságában meggyengített község némileg enyhít a közteherviselésen, cserében a polgári jogrend szerint a birtokosok egyetemét megillető bevételi forrást eltéríti saját maga számára, utóbbi közösséget pedig már nem védik olyan jogszabályok, mint a háború előtt.

67 Tóth-Bartos András: Gazdasági élet. In: *Székelyföld története 3.* Szerk. Bárdi Nándor – Pál Judit. Székelyudvarhely 2016. 542–551.; Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. A román földreformtörvény. Erdély agrárszociális viszonyai, birtokviszonyok, statisztikai adatok a birtokmegosztásokról. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–1941.* Kolozsvár 1942. 309–465.

Lassan három évtizede, hogy a kisebbségtörténet mint aldiszciplína jelen van a magyar történetírásban. Számos szerző, kutató publikált az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki, burgenlandi, muravidéki és délvidéki magyar vagy magyar kötődésű kisebbségek 20. századi történetével foglalkozó tudományos munkát.

A kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Csíki Székely Múzeum és a budapesti Kisebbségkutató Intézet 2023. május 5–6. között kisebbségtörténeti konferenciát szervezett Csíkszeredában *Erdélyi magyarság a 20. században. Kutatások, tervek, eredmények* címmel. A szervezők célja az volt, hogy számba vegyék az elmúlt évtizedek magyar kisebbségtörténeti kutatásait, teret biztosítsanak a legújabb eredmények ismertetésére, valamint új kutatási témákat jelöljenek ki. Ebben a kötetben a konferencián elhangzott előadások alapján elkészült tanulmányokat adjuk közre.

ISPMN

ISBN 978-606-8377-81-0

ISBN 978-606-8377-82-7

9 786068 377827